

YENİ KOŞULLAR VE TARIMDA KOOPERATİFÇİLİK

Prof. Dr. Uçkun GERAY¹⁾

Kısa Özet

Ülkemiz kooperatifçiliğe uygunluğu açısından bir bütün olarak ele alınmalıdır. Kooperatifçilik politikası ancak uygun bölgelerde ön plana geçebilir. Belli bir zaman dilimindeki bu farklılığa benzer şekilde, gelişme sürecinde de farklı yapılar ortaya çıkmaktadır. Bu durum özellikle Fransa'daki farklı dönemler ele alınarak açıklanmaktadır. Birinci dönemde toprağın verimliliğini artırma ve mekanizasyon başarıyla yürütülmüş, fakat ürün fazlalıkları ortaya çıkmıştır. İkinci dönemin kooperatifçiliği ise yeni bir tarımsal yapı oluşturmaya dönük olmuştur. Selektif kredi, yoğunlaşma ve ileri bağlantılar temel alınmıştır. Üçüncü dönem, kooperatiflerin payının belli sektörlere hakim duruma geçtiği, çağdaş finans kuruluşlarıyla bütünleşme eğiliminin büyük önem kazandığı bir dönemdir. Bütün bu bilgilere dayanılarak ülkemiz için öneriler getirilmiştir.

1. SOSYO EKONOMİK YAPILAR VE KOOPERATİFÇİLİK

Gözlemler ve araştırmalar göstermiştir ki ülkemizin tüm yöreleri kooperatifçilik açısından aynı başarı düzeyine ulaşmış değildir. Özellikle köy kalkınma kooperatiflerinin ve bu arada orman köyleri kalkınma kooperatiflerinin derinlemesine incelenmesi bize bu açıdan önemli bilgiler verebilir.

Kırsal yapı ve köylülük olgusu homojen bir yapı göstermemektedir. Sosyoekonomik özellikler yönünden bu yapılar belli katmanlardan veya bölgelerden oluşmaktadır. Fakir, orta ve varlıklı köylülük gerçeğine benzer bir biçimde yöreler de kabaca üçe ayrılarak incelenebilir.

En zor koşullara sahip olan ve şimdilik "marjinal tarım toprakları" şeklinde adlandırabileceğimiz yöreler kalkınma kooperatifleri açısından parlak bir gelecek vaatmemektedir. Bu tip yörelerde gelirler ve rantlar düşük, üretimin maliyetleri büyüktür. İkel üretim teknikleri hakimdir. Ülkenin kalkınma hızına bağlı olarak köylü tarafından en önce terk edilecek yöreler bu yörelerdir. Özellikle gençler için göç eğiliminin yüksek, pazar için üretim payının düşük, girişimciliğin hayli

1) İ.Ü. Orman Fakültesi, Orman Ekonomisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

zayıf olduğu yörelerde kurulan köy kalkınma kooperatiflerinde başarı düzeyi hiç de ümit verici değildir. Kırsal fakirlik kısır döngüsünün baskın olduğu bu yöreler için, ekonomik ağırlıklı değil sosyale ağırlıklı politikalar düşünülmelidir.

Sosyoekonomik özellikler yönünden marjinal tarım alanlarının tamamen karşısında yer alan yörelerde ileri üretim teknikleri büyük ölçekli topraklarda uygulanmaktadır. Gerek verimlilik gerekse pazara yakınlık nedeniyle rantlar en büyüktür. Pazar için üretim, daha büyük kapital birikimi ve kapitalist sistemi çözümlenmeye daha yatkın girişimci bu yörelerin baskın özellikleridir. Bu koşullarda özellikle kalkınma kooperatifleriyle bütünleşerek kollektif bir üretim gerçekleştirme bu köylü için de çekici değildir¹⁾.

Bütün bunlara göre orta köylülüğü yoğun olarak içeren yöreler köy kalkınma kooperatifçiliği açısından ön plana geçmektedir.

Kabaca ve bütün tarım sektörleri genelinde ortaya konulan bu tablo sektör ve alt sektör düzeyinde de geliştirilmeye muhtaçtır.

Belli bir zaman diliminde alınan kesitte görülen bu yapı farklılıkları bir ülkenin süreci içerisinde de gözlenmektedir. Dolayısıyla gelişme sürecinde ortaya çıkan farklı tablolar için de, değişik tarım ve kooperatifçilik politikalarının oluşturulması zorunlu hale gelmektedir. Bunun iyi örneklerinden bir tanesi Batı'nın kooperatifçilik alanında gösterdiği değişim olabilir.

2. BİRİNCİ DÖNEM

1945-1960 dönemi Avrupa'da ve özellikle Fransa'da besin kıtlığını ve dışa bağımlılığı azaltma hedefinin ön plana geçtiği ilgi çekici bir dönemdir. Bu amaçla a) toprağın verimliliğini artırma ve b) mekanizasyonu geliştirme yoluna gidilmiştir. Bu dönemde temelde tarım, çoklu tarım ve hayvancılık bileşimi gösteren işletmelerden meydana gelmektedir.

Yine bu dönemde başta kooperatifler aracılığı ile köylünün ortak çıkarlarını koruduğu görülmektedir. Örneğin Fransa'da 1945 yılına dayanan bir "tarımsal makina kullanım kooperatifi" (CUMA) hareketi dikkati çekmektedir. Bu sistem Almanya ve Hollanda'da da gelişmiştir. CUMA hareketi yukarıda da değinilen mekanizasyonu etkin ve ucuz bir biçimde sağlamıştır. Bu tip kooperatifler günümüzde de önemini korumaktadır. Örneğin Fransa'da 50 BG'den büyük traktör kullanımının % 50'sini; biçer döğör kullanımının % 70'ini ve söküm makineleri kullanımının % 65'ini bu kooperatifler sağlamaktadır. Bugün CUMA'ların işlevleri etkin mekanizasyonu da aşarak "demokratik kooperatifçilik eğitimi"ni kapsar hale gelmiştir.

1945-1960 döneminde kooperatiflerin asıl olarak girdilerine doğru yani geri bağlantıları güçlenmiştir.

Bu dönem, temelde hedeflere ulaşılan ve başarı sağlanan bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)²⁾ da bu dönem içerisinde 1957 yılında kurulmuştur. Başarı o düzeydedir ki Avrupa'da yaklaşık 1960'dan itibaren bazı tarım sektörlerinde ürün fazlalıkları yaşanır olmuştur. Özellikle bitkisel üretimde ve tavuk etinde yaşanan bu sıkıntı yeni bir yapılanmayı ve yeni bir kooperatifçilik anlayışını gündeme getirmiştir. Söz konusu fazlalıklar bilinen King yasasının çalışmasına, yani köylü kesiminin gelirlerinin düşmesine neden olmuştur. Buna bağlı olarak kooperatiflerin ve tarımın temel yapı taşı olan aile işletmeleri daha çok üreterek fiyat ve gelir düşüşlerini dengeleme yoluna gitmişlerdir. Fakat bu davranış biçimi ekonomi için kısır döngü yaratmıştır. Dolayısıyla AET'de o günlerde hem daha kısıtlı üretim yapmak, hem de verimliliği arttırmak gibi zor bir problem ortaya çıkmıştır.

3. İKİNCİ DÖNEM

Bu koşullara uygun olarak 1960'lardan başlayan yeni bir yapılanma ve yeni bir kooperatifçilik anlayışı biçimlenmiştir. Devlet ve bankalar esasen yüksek kapitalle çalışan fakat öz kaynak yetersizliği çeken işletmelere ve kooperatiflere yönelmiştir. Dolayısıyla daha az sayıda kooperatife selektif kredi verme temel alınmıştır. Ayrıca bu politika uyarınca ümit veren konularda geri bağlantılara ve özellikle ileri bağlantılara öncelik verilmiştir. Yine bu bağlamda üretim düzeyi yerine verimlilikler ön plana geçmiştir.

Ancak bir yandan da pazarın genişletilmesine ve yönlendirilmesine çalışılmıştır.

1960'lardan itibaren kooperatiflerin bir bölümü hızla genişlemiş, yeni sektörlerle girmiş, tarımsal endüstriye ilgi artmış, kooperatiflerin pazar payı artış göstermiştir. Mevcut tarımsal yapı ve ri kabul edilerek kooperatifçilik yapma yerine, mevcut yapıyı değiştirmek üzere kooperatifçilik yapma önem kazanmıştır. Kooperatifçiliğe bu içeriği vermek amacıyla da 1960 ve 1962 yıllarında yasalar çıkarılmıştır.

Ne var ki selektif kooperatifçilik yapabilmeyen "olmazsa olmaz" koşulu sağlam bir tarım politikasıdır. Yani hangi tarımsal sektörün neden dolayı ve nasıl desteklenmesi gerektiği objektif biçimde belirlenmiş olmalıdır. Başka bir deyişle iç dengeler için yönlendirilecek sektörler ve dış ticaret için yönlendirilecek sektörler, pazarın yapısı, büyüklüğü, mukayeseli üstünlükler ve dış ticaret hadleri ... vb. hususlar dikkate alınarak meydana çıkarılmış bulunmalıdır. Örneğin Fransa'da kooperatiflere ve öteki işletmelere uygulanan selektif kredi politikası tarımsal gelişme planlarıyla bütünleşmektedir.

Bu yeni dönemdeki kooperatifçilik için önemli gelişmeler şöylece sıralanabilir:

- a) Tüketicisiyle veya nihai kullanıcıyla ilişkiye geçmek üzere tarımsal üretimin ileri aşamalarında ve ileri bağlantı alanlarında gelişme (toplama, stoklama, taşıma, toptan ticaret, işleme...)
- b) Tarımda işbölümü ve uzmanlaşma dolayısıyla da çoklu tarım ve hayvancılık bileşiminin kaybolması ve endüstriyel tarıma geçiş.

Şuna da değinmek gerekir ki, kooperatifçiliğin bu yönde geliştirilmesi bir bütün olarak tarımdaki gelir azalmasını önlemiştir. Çünkü özellikle tüketiciye doğru bütünleşme daha yüksek kârlılığı olan konularla işletmecilik yapmak anlamına gelmektedir.

Bütün bu gelişmeler bir yönden de kooperatifçiliğin temel esprisi olan, zor durumda olan işletmelerle bütünleşmeyi ikinci plana itmiştir. Ancak yine de kooperatifler özel finansal avantajlarla, bir miktar azalış da olsa sahiptirler. Diğer yandan kooperatifler temelde aile işletmelerine dayandıklarından varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Bilindiği gibi kooperatiflere verilen temel destek düşük faizli kredidir. Örneğin Fransa'da kooperatiflere verilen desteğin % 90'ı Crédit Agricole Mutuel'e aittir. Bu banka tarımı yönlendirmenin en önemli aracı olmuştur. Bunun yanısıra özel statülü sandıklar da borç vermektedir. Ancak bunlar borç verme politikasında serbesttir.

Fakat şu da önemlidir ki ABD, Danimarka, Belçika, Hollanda ve İngiltere'de tarımsal kredilerde faiz indirimi büyük ölçüde ortadan kalkmıştır. Bunun anlamı, bu ülkelerde tarımın normal bir kârlılığa sahip olduğudur. Bu durum bir bakıma da endüstriyel tarım aşamasına geçilmiş olduğu biçimde yorumlanabilir.

Özel bankalar genellikle tarıma üretim aşamasında kredi vermek istememektedir. Bunun başlıca nedeni hava koşullarından, istikrarsız üretim düzeyinden ve teknolojik gerilikten doğan risklerdir. Riski azaltma yolundaki en önemli çare ise tarımsal sigortadır. AET'deki garanti fonu (FEOGA) bir bakıma bu işlevi görmektedir. Tarımsal sigorta özellikle Belçika, Hollanda ve İsveç'te

1) Köy Kalkınma Kooperatiflerinin dışında kalan kooperatifler için ayrı bir analiz yapılabilir.

2) Bugün Avrupa Topluluğu anlamına gelen AT kullanılmaktadır.

1951'den beri mevcuttur. Tarımsal sigorta sistemi bu ülkelerde devletin tarıma müdahalesinde yegâne yoldur denilebilir.

Fransa'da yapılan bir araştırma göstermiştir ki kooperatifler daha çok gelişmiş ve uzmanlaşmış olan tarımsal işletmelerin yararına hizmet eder durumdadır. Bu bağlamda orta ve büyük boyutlu işletmeler daha çok krediyi daha verimli olarak kullanmaktadır. Fakat bu nedenle kooperatifçilik esprisinin zarar gördüğü de belirtilmektedir. Başka bir deyişle kooperatifçilik de küçük ve zayıf tarım işletmelerinin marjinalleşmesini önleyememektedir. Ancak marjinalleşmenin sonuçları hafifletilebilmektedir.

Yine bir başka inceleme, tarıma müdahalenin Fransa'daki ağırlıklı elemanın kooperatifler olduğunu göstermektedir. Birçoğunun kapital birikimleri az olduğu halde kooperatifler ailesel tarımın sürdürülmesinde ve bu sayede de tarımın yönlendirilmesinde temel rol oynamaktadır. Kooperatiflerin sağlıklı oluşu ile aile işletmeciliğinin son derece önemli bir bağlantısı vardır. Bu nedenle aile işletmelerinin sürmesine yönelik özel politikalar uygulanmaktadır.

Aile işletmeciliğinin sürdürülmesiyle genç çiftçilere yardım politikası arasında da sıkı bir bağ bulunmaktadır. O nedenle genç çiftçilere de özel kredi programları uygulanmaktadır.

4. ÜÇÜNCÜ DÖNEM

1985'den başlayarak kooperatiflerin yeniden yapılanması için çalışılmıştır. Bu çalışmanın en önemli unsuru kooperatiflerin çağdaş finans kuruluşlarına açılması, finansal ve endüstriyel birimlerle bağlarının genişletilmesidir.

Bu doğrultudaki gelişmelerin de etkilenmesiyle bugün kooperatifler asıl olarak toptan gıda ticareti, tarımsal endüstri, gıda endüstrisi, özellikle şarap üretimi ve hizmet alanında yoğunlaşmışlardır. Örneğin bugün 11 500 CUMA hizmet vermektedir. Aynı şekilde kooperatif birlikleri de önemli bir gelişme göstermiştir. Öte yandan bugün Fransa'da 10 çiftçiden 9'u bir ya da birkaç kooperatifin üyesidir. Gıda üretiminde kooperatifler ilk sıraları almaktadır. Hatta monopolleşme eğilimleri görülmekte ve uluslararası faaliyetlere doğru büyük bir atılım yaşanmaktadır.

Örneğin Fransa'da kooperatiflerin pazar payları şu şekildedir:

Hububat ve Yağlı Tohumlar	Pazar Payı
Toplama ve satınalma	% 70
Malt üretimi	% 33
Hayvan yemi üretimi	% 34
Ekmekçilik	% 10
Değirmencilik	% 8
Satınalma ve Tedarik	
Bitki koruma maddeleri	% 60
Yapay gübre	% 50
Hayvancılık ve Et Sektörü	
Dana eti üretimi	% 75
Domuz eti üretimi	% 70
Kesim ve Kombinacılık	% 32
Kurutma	% 22
Şarküteri-Tuzlama-Konserve	% 8
Alkol ve Şarap Sektörü	
Şarap üretimi	% 61
Şarap ticareti	% 45
Alkol üretimi	% 55

Bazı endüstri grupları, ABD ve Avrupa finans kurumları gıda üretimi ve pazarlamasında imparatorluk kurmaya yönelirken, kooperatifler güçlü bir bilgi sistemi kurma, kendilerine bağlı anonim ortaklıklar ve holdingler oluşturma peşindedirler. Bir yandan da finans piyasasına girmek üzere çalışmaktadırlar.

Ayrıca ulusal ve uluslararası yoğunlaşmanın, kooperatiflerin demokratik gücü üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletmek üzere özellikle kooperatif yöneticilerinin eğitimine büyük önem vermektedirler.

5. ÖNERİLER

Yukarıda verilen bilgiler ışığında, Ülkemiz'deki kooperatifçilik hareketinin ve dolayısıyla da tarım sektörünün geliştirilmesi amacıyla alınması gereken önlemler şunlar olabilir:

a) Kapitalist ve ticari kesime uyum yönünde, ortamı çözümleme ve alternatif üretme becerisine sahip kooperatif yöneticilerinin yetiştirilmesi, başka bir deyişle eğitime büyük bir önem verilmesi gerekmektedir.

b) Atılım yapma doğrultusunda bilgi'den sonra en önemli darboğazı yaratacak olan finans olanaklarını genişletmek üzere bir kooperatifler bankasının kurulması veya Ziraat Bankası'nın yönetimine hakim olunması gerekmektedir. Burada banka'dan anlaşılması gereken tüm bankacılık hizmetlerini yapabilen bir finans kuruluşudur.

c) Hangi sektörlerin neden dolayı ve ne şekilde destekleneceğini, arz-talep dengesinin nasıl sağlanacağını ve ne yönde geliştirileceğini saptamada en önemli dayanak noktası demek olan, iyi düşünülmüş bir tarım politikası geliştirilmelidir.

d) Bu temel kurulduktan sonra kooperatifçilik daha yoğunlaştırılmış ve selektif bir kredi politikasıyla desteklenmelidir.

e) Kooperatifçiliğin ve özellikle kalkınma kooperatifçiliğinin uygun yörelerinin ve konularının seçilmesiyle kaynakların etkin bir biçimde kullanılması sağlanmalıdır.

f) Kooperatifçiliğin temel taşı olan aile işletmeciliğinin ve genç çiftçilerin yine belli bir politika çerçevesindeki sektörde kalabilmesi için özel destekleme yolları bulunmalıdır.

g) Kooperatiflerin özellikle ümit veren sektörlerde piyasanın büyük bir payını elde etmeleri yolunda çalışma yapılmalıdır.

h) Tarımdan çıkarılması sakınca yaratmayacak işletmeler ve kişiler için özel bir sosyal politika uygulamaya konulmalıdır.

i) Tarladaki üretimden çok tarımsal endüstri, gıda endüstrisi, taşımacılık, stoklama, toptan ticaret vb. ileri bağlantılara önem verilmeli ve kooperatifler bu yöne doğru geliştirilmelidir.

j) Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu gibi geri kalmış bölgelerde özel kalkınma planları gerçekleştirilmeli ve kooperatifçilik bu yapı ile uyumlu hale getirilmelidir. Dolayısıyla özel bir kooperatifçilik politikası oluşturulmalıdır.

KAYNAKLAR

- AUBERT, D. et al. 1980. *Une Etude sur la Distributon ou Crédit aux Agriculteurs dans trois Départements. Cahiers de Statistique Agricole No. 3/6, 1980, pp. 55-60.*
- BERGMANN, D., 1975 *Politique Agricole, Tome II. INRA Station de Paris.*
- BOISSEAU, P., 1979. *Le Système Français de Developpement Agricole. INRA, Série Notes et Documents No. 31, Montpellier.*
- BÜLBÜL, M., ÇETİN, B., H., ÇELEN, H., 1986. *Kurumsal Yapı ve Tarımsal Girdiler. Krediler ve Kamu Hizmetlerinin Geliştirilmesi. GAP Tarımsal Kalkınma Simpozyumu 18-21 Kasım 1986. Ankara. pp. 497-523.*
- DURAND, G., 1990. *Organisation Collective et Fourniture de Facteurs: Le Cas de Mécanisation. ENSAR, Remes, 1990, pp. 195-207.*
- NICOLAS, P., 1983. *Les Cooperatives d' Agriculteurs en France au Zeim de l'Economie Sociale et dans la Filière Agro-alimentaire. INRA-ESR 1983.*
- NICOLAS, P., 1985. *Quelques Observations Ponctuelles sur l'Adéquation des Principes dits Rochdaliens à la Situation Actuelle des Coopératives. Agricoles. INRA-ESR, Paris. Rexue des Etudes Cooperatives, No. 16, 1985, pp. 9-17*
- NICOLAS, P., 1988. *Quelques Aspects Spécifiques du Financement et de la Structure Financière des Sociétés Coopératives Agricoles. INRA-ESR, Paris. Economie Rurale, No. 187, 1988/10, pp. 10-16.*
- NICOLAS, P., 1988. *Emergence, Développement et Rôle des Coopératives Agricole en France. INRA-ESR, Paris. Economic Rurale, No. 184-185-186.*
- NICOLAS, P., 1990. *Les Origines des Coopératives Agricoles en France et leur Développement Séculaire. INRA-ESR UR, Industrie et Marchés Agro-alimentaires, Ivry: Académie d'Agriculture de France, Paris.*
- POULIQUEN, A., 1979. *La France : De la Première Révolution Agricole à L'Industrialisation Agro-alimentaire. INRA, Paris, Bulletin d'Information 1979, pp. 23-51.*
- TALİM, M. et al, 1981. *Tarımda Teşkilatlanma. Türkiye II. Tarım Kongresi, 19-22 Ekim 1981 pp. 493-511.*